

І. ЗАСАДИ І ПРОБЛЕМИ ЕТНОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2022, pp. 4-12.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2022.241911>

УДК 811.161.2'42'366

РІЗНОВИДИ СЕМАНТИЧНОГО СУБ'ЄКТА В ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ ТЕКСТІВ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ (НА ПРИКЛАДАХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕЗІЙ ХХ ст.)

Леся БЛИЗНЮК,

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри історії та мовознавства, Український державний університет залізничного транспорту (Україна, Харків) mega.les@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5906-3562>

**Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board:
16.06.2021.**

Статтю опубліковано / The article is published:

Мета статті – проаналізувати різновиди семантичного суб'єкта в односкладних реченнях поетичних творів (на прикладах українських поезій 50-х- 60-х рр. ХХ ст.), дослідити його реалізацію в синтаксемах різних відмінків.

Завдання статті – розглянути різновиди семантичного суб'єкта в структурі односкладних речень на матеріалі українських поетичних текстів, враховуючи особливу природу семантико-синтаксичної будови поетичного тексту. Досліджуваний матеріал – поетичний текст – підпорядковується всім правилам мови, але на нього накладаються додаткові обмеження: вимога дотримуватися певних метро-ритмічних норм, організованості на фонологічному, римовому, лексичному та композиційному рівнях. Наголошено, що суб'єктність є невід'ємною ознакою поетичного твору, позаяк вона детермінована самим актом комунікації.

Ключові слова: *двокомпонентність структури речення, інтенція, семантичний суб'єкт, суб'єктно-предикатна структура судження, субстанційний компонент, екзистенційний компонент, формально-граматична двоскладність речення.*

VARIETIES OF THE SEMANTIC SUBJECT IN ONE-MEMBER SENTENCES OF POETIC TEXTS WORKS (ON THE EXAMPLES OF UKRAINIAN POETRY OF THE XX CENTURY)

Lesya BLIZNYUK,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History and Linguistics, Ukrainian State University of Railway Transport (Kharkiv, Ukraine) mega.les@ukr.net

The article presents the analysis into the varieties of the semantic subject in a one-member sentence in poetic works at the examples of Ukrainian poems of the 1950s-1960s, and the investigation of its implementation in the syntaxemes of different cases. The relevance of the article is that despite the fact that many scientists have proved the active role of the semantic subject in poetic texts, the issue of its varieties and semantic-syntactic implementation requires a more in-depth study.

The purpose of the article is to analyze the varieties of the semantic subject in the structure of a one-member sentence in some Ukrainian poetic texts and study the special nature of the semantic-and-syntactic structure in the poetic text. The material under study – a poetic text – complies with all the rules of the language, though new restrictions are imposed on it. They include the requirement to observe certain metro-rhythmic norms and the arrangement at the phonological, rhyme, lexical and ideological-compositional levels. It should be noted that the subjectivity is an integral feature of a poetic work as being determined by the very act of communication.

Key words: *two-component structure of the sentence; intention; semantic subject; subject-predicate structure of judgment; substantial component; existential component; formal grammatical bifold sentence.*

Постановка проблеми. Форми семантичного суб'єкта в структурі односкладних речень науковці визначають неоднозначно. Дискусія розгортається щодо місця семантичного суб'єкта. Недослідженими залишаються різноманітні моделі односкладних речень поетичних текстів, у яких реалізується суб'єктна синтаксема. Аналізуючи таке яскраве явище, як художній текст, зокрема, поетичний, знаходимо відповіді на поставлені питання.

Різновиди семантичного суб'єкта в семантико-синтаксичній структурі односкладного речення текстів поетичних творів не були предметом поглиблених досліджень: розглянуто лише загальну сутність та формальні ознаки. Актуальність досліджень семантичного суб'єкта в односкладних реченнях текстів поетичного мовлення полягає в тому, що такі тексти мають цікаву та специфічну будову речень, у структурі яких завдяки засобам авторської інтенції широко представлено різноманіття способів вираження суб'єктної системи.

Матеріал дослідження розширює уявлення про те, що вираження семантичного суб'єкта тісно пов'язане та залежне від структури односкладного речення і яскраво демонструє особливості авторського використання мовних одиниць у поетичних текстах.

Мета розвідки – дослідити та проаналізувати різновиди і способи вираження семантичного суб'єкта односкладного речення (на матеріалі поетичних творів); з'ясувати залежність формальної типізації семантичного суб'єкта від індивідуальної авторської інтенції в реченнях односкладної будови, поширених у поетичному синтаксисі.

Виклад основного матеріалу. Авторські тексти, зокрема поетичні, як відомо, мають подвійну організацію: вони можуть утворюватися за допомоги тих засобів мовлення, в яких знаходить своє вираження особистий мовленнєвий досвід письменника. За наявності вищого ступеня свідомості мовного відбору, яким і відрізняється художня творчість, цей досвід виступає як «перевірений», «покращений», «очищений» тощо, тобто інтенційні спрямування автора отримують у ньому найбільш яскраве втілення. Тож можна аналізувати художній (поетичний) текст не тільки як виявлення авторських інтенційних закономірностей, але й як плідний матеріал для лінгвістичного й семантико-синтаксичного аналізу.

На нашу думку, особливим компонентом будь-якого художнього тексту, зокрема поетичного, є субстанційний і екзистенційний елементи. Субстанційний компонент містить покликання на авторську інтенцію, а екзистенційний компонент чітко відмежовує номінативний зміст речення від номінативного змісту інших мовних одиниць. Отже, через речення, наповнене різними суто суб'єктивними величинами, реалізується весь вимір людського буття. Екзистенційний компонент дозволяє «створювати світ», оскільки він закриває межі констатованої ситуації, для якої людський розум у навколишній дійсності є тільки «сірим матеріалом» (Маринчак, 2003, с. 11).

Враховуючи специфіку семантико-синтаксичної будови речень односкладної структури й варіативність у них семантичного суб'єкта, слід брати до уваги мовленнєву реальність поезії, сам факт того, що літературний образ існує в слові, а не виділяється в оболонку зі слова, звідки може бути витягнутий. Необхідно, на нашу думку, розглядати у зв'язку з цим поетичний текст як факт мовлення, а отже, такий знак семантичного синтаксису, що, подібно до означуваного, має подібність до дійсності, з якою він співвіднесений. Цікавим є факт, що в поетичній мові початку ХХ століття спостерігається побудова всіх можливих віршових та синтаксичних позицій за рахунок

відношень предикації. Це та властивість, яку вважають визначальною для поетичного мовлення (Вороніна, 1976, с. 154). Крім того, в синтаксичній композиції віршів визначальність поетичного тексту реалізується такими конструкціями, які володіють суто предикативною семантикою. Цю функцію виконують односкладні речення. Як бачимо, поетичний синтаксис суттєво спирається на односкладність, враховуючи неоднозначність та специфічність її семантико-синтаксичної конструкції.

Достатньо аргументовано розглядає аспекти вираження суб'єкта в односкладних реченнях та класифікаційний розподіл останніх В.С. Юрченко. Автор пропонує вважати утворення односкладних речень із двоскладних шляхом поступового усунення (редукції) суб'єкта, вираженого підметом. При цьому характер суб'єкта, який усувається, – особовий або предметний – обумовлює певний варіант або навіть тип односкладного речення (Юрченко, 1997, с. 91). Такі односкладні речення, як означено-, неозначено- та узагальнено-особові, утворюються в результаті усунення з речення лише особового суб'єкта. Так, означено-особове речення утворюється із двоскладного з першим і другим особовим суб'єктом у результаті пропуску підмета в тому випадку, якщо цей суб'єкт однозначно передбачений формою дієслова. Останнє буде можливим, якщо дієслово стоїть у формі теперішнього або майбутнього часу наказового способу (Юрченко, 1976, с. 91). Наприклад: *Криши, ламай, троци стереотипи!* (Костенко, 1961, с. 10); *Вклонися їй, скажи привітне слово / і руки працюючі поцілуй* (Костенко, 1999, с. 71); *Щастя хоч краплину / в душу мою змучену згуби – / полюби і зрадь через хвилину, / та хоч на хвилину полюби!* (Симоненко, 1984, с. 74) тощо.

Головною рисою узагальнено-особового односкладного речення є нейтралізація різниці між 1-м особовим, 2-м особовим і предметно-особовим суб'єктами. Так, у реченні *Сльозами горю не допоможеши* присутній особовий суб'єкт, але він є не індивідуальним, а узагальненим (Юрченко, 1976, с. 92).

Для неозначено-особового односкладного речення характерним є прихований предметно-особовий суб'єкт (але не особовий суб'єкт, як найчастіше вважають); цей суб'єкт утратив зв'язок з особовими суб'єктами, що позначають мовця і слухача, у зв'язку з чим і став неозначеним. Наприклад: *Гадаєш, цвинтар це та й годі* (Костенко, 1958, с. 78), *гадаєш* – це *хтось* (невизначений предметно-особовий предмет). Отже, односкладні речення поділяються на особові та предметні залежно від семантики суб'єкта.

Семантичний суб'єкт може мати форми непрямих відмінків іменних частин мови, зокрема особових займенників та іменників на позначення осіб-істот при дієсловах мимовільного стану, у так званих перформативних конструкціях (Бацевич, 2003, с. 81; Вихованець, Городенська, Русанівський, 1983, с. 113). При цьому особливими способами вираження семантичного суб'єкта є мовні одиниці, словоформи іменників та здебільшого особових займенників.

Досліджуючи різновиди і форми існування в поетичному синтаксисі семантичного суб'єкта, ми взяли за основу формальну типізацію семантичного суб'єкта: 1) суб'єкт-реципієнт; 2) суб'єкт-пацієнс; 3) суб'єкт відношення; 4) суб'єкт модальної оцінки; 5) суб'єкт кількісної оцінки (виражений родовим партитивним); 6) суб'єкт, різновидом якого можна вважати родовий заперечення (Распопов, 1981, с. 23).

1. Суб'єкт-реципієнт («той, на кому випробовують», «отримувач»).

У ролі суб'єкта може виступати особа, що перебуває в певному стані й сприймає те, що відбувається, незалежно від власного бажання. Такий суб'єкт-реципієнт, зазвичай, позначається:

1) давальним відмінком: *Всього в житті траплялося мені* (Костенко, 1999, с. 134); *Їм сумно, як і нам. / Ніде немає літа* (Костенко, 1961, с. 47); *Мені без неї білий світ глевкий...* (Костенко, 1980, с. 90); *Мені дарма, плюю на остороги, / топчу улесливості мох* (Симоненко, 1984, с. 109);

2) реципієнт може виражатися родовим відмінком із прийменником у (в): *А в нього розум – як повільні жорна, / що довго перемелюють зерно* (Костенко, 1958, с. 56); *А очі у неї – такі тривожні...* (Костенко, 1958, с. 74); *Ох, як же гною в нас багато – / аж соромно мені!* (Симоненко, 1984, с. 226);

2. Суб'єкт-пацієнс. Таким суб'єктом може виступати особа, яка сприймає вплив іззовні – з боку іншої особи або стихійної сили. Суб'єкт-пацієнс представлений:

1) знахідним відмінком без прийменника або будь-яким непрямим відмінком: *Їм даровано простір віків* (Костенко, 1958, с. 32); *Буде мене тішити, лагідна та люба, / цілувать у щоки, розвівати чуба* (Симоненко, 1984, с. 26);

2) називним відмінком у пасивних конструкціях: *А моє життя перемелено* (Костенко, 1958, с. 100), ширше – пасивними конструкціями з непрямим відмінком суб'єкта: *Як мені даровано багато, / скільки в мене щастя, чорт візьми!* (Симоненко, 1984, с. 75); *А в мене пальців – / їй богу, п'ять* (Симоненко, 1984, с. 243);

3) у неозначено- / узагальнено-особових реченнях: **його** боялися; від **нього** багато приховували; **йому** вірили; **його** вже чекали; до **нього** звикли; на **нього** сподівались; **ним** пишались; над **ним** сміялись; за **нього** спокійні; **йому** здатні допомогти; **кроків** не чути; **порад** не потрібно; на **нього** не можна покластися; **його** треба попередити тощо: Діждатися й **тебе** в закоханій тривозі, / почути, як прийдеш, / як скинеш кептаря, / як затремтиш, немов та сарна чи зоря... (Павличко, 1964, с. 35); Хіба **тобі** важко? / Візьми й полюби! (Симоненко, 1984, с. 245); **Нам** зустрінеться на обрії треба (Костенко, 1958, с. 45).

Неозначено- / узагальнено-особові речення відрізняються великим різноманіттям форм, що виступають у якості суб'єкта. Можливість мовної одиниці заступати позицію суб'єкта залежить від конкретної синтаксичної сполучуваності: **дорогу** замчено снігом – **дорога** замчена снігом тощо. Цікаво, що властивості «реципієнтності» та «пацієнтності» мають між собою багато спільного, тож інколи важко провести чітку межу між першим та другим типами семантичного суб'єкта.

3. Суб'єкт «відношення».

Таким суб'єктом може виступити особа, яка має відношення до певної дії, стану, якості, це – суб'єкт «відношення» в широкому значенні слова. Він виражається:

1) формою родового відмінка з прийменником **у (в)**; *В голові в тебе тільки дівчата, / ну, хіба ж ти людина? Свиня* (Симоненко, 1984, с. 79).

Цікаве явище можна спостерігати, коли суб'єкт «відношення» при конкретному предметі зі значенням володіння перетворюється на суб'єкт-посесор (власник): *у нього є квитки, з'явилися друзі, немає друзів, знайшлися на це гроші, пропав собака* тощо;

2) формою орудного суб'єкта з прийменником **з**, пор.: *А щасливий був тільки з нею* (Костенко, 1999, с. 58); *З тобою, вождь і трудівнице, / в твоїх діяннях і ділах – / широкі плечі, мужні лиця, / трудящі руки в мозолях!* (Симоненко, 1984, с. 30).

4. Суб'єкт модальної оцінки.

Специфічну форму вираження має суб'єкт, чиє відношення до певної дії отримує модально-оцінювальну характеристику з боку іншої особи або його самого – це давальний відмінок: *Нам зустрінеться на обрії треба...* (Костенко, 1958, с. 55); *Чогось мені уже не п'ється одному...* (Костенко, 1999, с. 51); *Ім байдуже – чи шторм, чи штиль* (Симоненко, 1984, с. 57); *Буде важко тобі дослухати, / дочекатись*

„*наної*” години: / слова мої, наче ті слупи, / обвуглені, щоб не гнити (Симоненко, 2001, с. 86).

Використання давального відмінка семантично мотивоване, оскільки суб'єкт виступає особою, якій «надано» модально-оцінювальну характеристику.

Давальний відмінок використовується також, коли йдеться про вік – давальний «віку»: *Лише вісімнадцять йому – небагато...* (Костенко, 1980, с. 167).

На нашу думку, давальний відмінок тяжіє до вираження оцінки особи у фразеологічних сполученнях: *Йому не позичати розуму; Так йому любо збрехати, якби меду полизати* тощо.

5. Суб'єкт кількісної оцінки (виражений родовим партитивним).

У такого суб'єкта сама відмінкова форма – «другий родовий», або «родовий партитивний», – пов'язана з вираженням кількості: *Ані строфи сумнівної, ні слова, / ані одного зайвого рядка* (Костенко, 1958, с. 65); *А вже в Лубнах нема ні бернардина* (Костенко, 1999, с. 80); *І немає ні грому, ні граду / на твої недотепні вірші* (Симоненко, 1984, с. 79); *І здавалось – нема ні початку, ні краю / цій нудоті німій і нудній німоті...* (Симоненко, 2001, с. 65); *Світ який – ні краю, ні кінця!* (Павличко, 1979, с. 131).

Цікавим матеріалом при визначенні семантичного суб'єкта в згаданих формах є так звані генітивні речення типу *Снігу! Народу!* Генітивні речення – це абсолютне використання родового відмінка як незалежної форми. У таких реченнях за допомогою головного члена, вираженого іменником у родовому відмінку без частки *ні / ані* або з часткою *ні / ані*, передається ідея існування, наявності чого-небудь у великій кількості або ідея повної відсутності чого-небудь (Кленина, 1989, с. 26). Наприклад: *Ну й народу! На небі ані хмаринки* тощо.

6. Суб'єкт у родовому заперечення.

Такий суб'єкт здебільшого виражається родовим відмінком без прийменника. Відмінкова форма часто пов'язана з вираженням ідеї неіснування або відсутності чогось: *І не було ні радості, ні чуда* (Костенко, 1980, с. 88); *Душі не втратив та й не втратив долі* (Костенко, 1999, с. 119); *Більше тебе не буде* (Симоненко, 1984, с. 133); *І розривали їх, мов жили, / ні краплі сонця не лишили* (Павличко, 1964, с. 70).

При використанні в предикаті числівника або лічильного іменника закріплено форму родового відмінка з прийменником у (**в**): *А у нього доріг — багато! / Тільки плаче старенька мати* (Костенко, 1958, с. 87); *В тебе гарна жінка чень. – / Та слуга анітелень* (Павличко, 1964, с. 74) тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Семантика особового суб'єкта залежить від того, в якій формі він може існувати. Однією з особливостей синтаксису поетичного мовлення є те, що в більшості конструкцій односкладних речень суб'єкт, носій ознаки – не номінатив імені, а словоформа в непрямому відмінку імені. Отже, суб'єктна синтаксема може бути представлена практично будь-яким непрямим відмінком імені.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні різноманітних форм синтаксем семантичного суб'єкта, виявлення та аналіз яких є найбільш плідними на матеріалі поетичних творів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Костенко, 1958	Костенко, Л. (1958). <i>Вітрила</i> . Київ : Рад. письменник.
Костенко, 1961	Костенко, Л. (1961). <i>Мандрівки серця</i> . Київ : Рад. письменник.
Костенко, 1980	Костенко, Л. (1980). <i>Неповторність</i> . Київ : Молодь.
Костенко, 1999	Костенко, Л. (1999). <i>Сад нетанучих скульптур</i> . Київ : Рад. письменник.
Павличко, 1964	Павличко, Д. (1964). <i>Пелюстки і лоза</i> . Київ : Дніпро.
Павличко, 1997	Павличко, Д. (1979). <i>Вибрані твори в 2-х т. (Т. 2.)</i> Київ : Дніпро.
Симоненко, 1984	Симоненко, В. (1984). <i>Поезії</i> . Київ: Рад. письменник.
Симоненко, 2001	Симоненко, В. (2001). <i>Берег чекань</i> . Київ : Наукова думка.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бацевич, Ф. С. (2003). *Нариси з комунікативної лінгвістики*. Львів : ЛНУ.
- Воронина, Д. Д. (1976). *О функции и значения семантического субъекта в строе русского предложения*. Москва : МГУ.
- Вихованець, І.Р., Городенська К.Г. & Русанівський В.М. (1983). *Семантико-синтаксична структура речення*. Київ : Наукова думка.
- Кленина, А.В. (1989). *Простое предложение в современном русском языке. Теория и употребления*. Москва : Наука.
- Маринчак, В.А. (2003). Интенциональность в исследовании семантики художественного текста. *Вісник ХНУ ім.В. Каразіна*. Харків: ХНУ.
- Распопов, И.П. (1981) Несколько замечаний о так называемой семантической структуре предложения. *Вопросы языкознания*. Москва : Наука.
- Юрченко, В.С. (1997) *Предложение и слово*. Саратов : СПИ.

REFERENCES

- Bacevich, F.S. (2003). *Narysy z komunikatyvnoyi linhvistyky*. [Essays on communicative linguistics]. L'viv: LNU. [in Ukrainian]

Voronina, D.D. (1976). *O funkcii i znachenii semanticheskogo sub"ekta v stroe russkogo predlozheniya* [On the function and meaning of the semantic subject in the structure of the Russian sentence]. Moskva : MGU. [in Russian]

Vospitannik, I.R., Gorodenskaya K. & Rusanovskij V.M. (1983). *Semantyko-syntaksychna struktura rechennya* [Semantic-syntactic structure of the sentence]. Kiev : Naukova dumka. [in Ukrainian]

Klenina, A.V. (1989). *Prostoe predlozhenie v sovremennom russkom yazyke*. [A simple sentence in modern Russian]. *Teoriya i uprazhneniya*. Moskva : Nauka. [in Russian]

Marinchak, V.A. (2003). *Intencional'nost' v issledovanii semantiki hudozhestvennogo teksta*. [Intentionality in the study of the semantics of an artistic text]. *Vestnik HNU im. V. Karazina*. Kharkiv : HNU. [in Ukrainian]

Raspopov, I.P. (1981). *Neskol'ko zamechanij o tak nazyvaemoe semanticheskoi strukture predlozheniya*. *Voprosy yazykoznanija*. Moskva : Nauka. [in Russian]

Yurchenko, V.S. (1997). *Predlozhenie i slovo* [Suggestion and word]. Saratov : SPI. [in Russian]